

УПОРЕДНИ ПОГЛЕД НА СРПСКУ И СЛОВАЧКУ ВАРИЈАНТУ БАЈКЕ О ЦАРЕВИЋУ, КРАЉЕВИЋУ КОЈИ СЕ ЖЕНИ ДЕВОЈКОМ-ПАУНОМ

Рад је писан уз непретенциозно настојање да илуструје идеју о међусобној повезаности словенских усмених књижевности и њихових традиционалних култура кроз компаративну анализу српске и словачке варијанте бајке о краљевићу који се жени девојком-пауном. У „Златној јабуци и девет пауница”, из збирке Вука Стефановића Караџића *Српске народне приповијетке* објављене 1853. године, односно „Замку од љуске” (оригиналан наслов гласи: *Škrupinovu zámok*), из прве свеске *Простонародних словачких прича* (на словачком *Prostonárodné slovenské povesti*) које је сакупио Павол Добшински и штампао 1880. године, уочавају се слични мотиви и једнака морфологија. Циљ истраживања јесте одређивање заједничке композиције поменутих бајки, као и њихових варијабилних елемената, према функцијама и делокрузима ликова, имајући у виду структуралистички метод Владимира Јаковљевича Пропа. Осим свега наведеног, посебна пажња посвећена је иницијацији јунака, те смислу различитих тестова које краљевић треба да реши како би остварио свој наум – венчање с вољеном девојком.

Кључне речи: „Златна јабука и девет пауница”, „Замак од љуске”, морфологија бајке, Владимир Јаковљевич Проп, иницијација.

1. Опште напомене о грађи

Усмену бајку „Златна јабука и девет пауница” карактерише интернационална распрострањеност – познају је народи целог света у бројним варијантама. Њене различите верзије пописане су уз „Златну птицу” Јакоба и Вилхелма Грима (на немачком „Der goldene Vogel”) у зборнику Јоханеса Болтеа и Георга Поливке под бројем 57 (в. 1913: 503–515). Ову листу, иначе исцрпну, могуће је додатно допунити, на шта указује Владимир Јаковљевич Проп у својој *Морфологији бајке* (1982: 10). У то смо се и сами уверили, када смо приметили да на списку недостају примери Вука Стефановића Караџића и Павола Добшинског¹ који ће бити

* natdrakulic@gmail.com

предмет нашег испитивања. Анти Арне и Стит Томпсон такође наводе тип бајке означен као – потрага за златном птицом коју проналази најмлађи брат – и то под бројем 550 (1961: 195), посвећујући му краћу анализу и издавајући, међу бројним верзијама, и српску.

Иако смо свесни распона заступљености мотива женидбе јунака девојком-птицом у бајкама широм земаљске кугле, што иде у прилог митолошкој теорији Јакоба и Вилхелма Грима, која подразумева „да су бајке остаци некадашњих митова те да одатле потичу и подударности њихових архаичних, карактеристичних детаља” (Милошевић-Ђорђевић 2006: 7), наш рад није устремљен ка томе да обухвати све, па чак ни многе његове подтипове. Себи смо дали задатак да компаративно анализирамо две варијанте – српску и словачку – као репрезентативан узорак ширег корпуса.

У *Српске народне приповијетке*, штампане 1853. године у Бечу, Вук Стефановић Караџић уврстио је „Златну јабуку и девет пауница” под бројем 4, уз напомену да ју је казивао и записао Грујо Механџић, трговац из Србобрана, 1829. године у Земунској болници (Караџић 1853: VII–VIII). „Замак од љуске” (у оригиналу „Skupinovy zámok”) објављен је у оквиру прве свеске *Простонародних словачких прича* (изворни наслов гласи: *Prostonárodné slovenské povesti*) Павола Добшинског из 1880. године и то на претпоследњем месту (није нумерисан), а приложили су га Микулаш Ферјенчик из Зволена и сам Павол Добшински из Гемера (в. Dobšinský 1880: 247). Ове две бајке чине грађу на којој ћемо обавити истраживање, те испитати митску основу њихових карактеристичних мотива, затим понудити и компаративну анализу на морфолошком плану.

2. Симболичка значења важнијих мотива и њихови митски корени

Мотив девојке која се претвара у пауна спаја ове две бајке. Важно је напоменути да је реч о варијабилном мотиву на плану ширег корпуса – уместо паунице у неким варијантама јавља се, на пример, златна птица или голубица. С тим у вези, важно је напоменути да по правилу „бајка има националне обресе, али истовремено и универзално, интернационално значење [...] она носи универзалне поруке” (Косановић 2013: 457). За нас је ипак од посебног интереса да се укратко позабавимо симболиком пауна².

Најопштије његово значење у вези је са соларним представама. Аналогија је успостављена према форми – ова птица „развија реп у облику

¹ Треба напоменути да су Јоханес Болте и Георг Полипка на другим местима у својој књизи имали у виду збирке поменутих сакупљача.

² Овде је приложен приказ паунове опште, интернационалне симболике. Српске, односно словачке народне представе о овој птици нису нехотично изостављене, већ до њих нисмо дошли ни у једном од посебних речника који се односе на словенске традиционалне културе. Паун није поменут чак ни у капиталном делу *Симболика животиња у словенској народној традицији* Александра Викторовича Гуре, нема га ни у регистру појмова (в. 2005). Оно што је о пауну у контексту историје словенских народа познато, јесте да је до њих стигао преко Средоземља. „Не зна се тачно колико су га Словени ценили при досељавању на Балканско полуострво, али се јавља и код њих још врло рано” (Влаховић, Аџић 1953: 229). Мада се сам паун због свога репа сматра урокљивом птицом, Срби су у народној магији пауново перје примењивали као амајлију, заштиту од урока, као и у обредно-обичајној пракси, где такође има апотропејску функцију (в. Влаховић, Аџић 1953: 231–232).

точка” (Gerbran, Ševalije 2009: 679). Он је „природан симбол звезда на небу” (Kuper 1986: 126) и „повезан с обожавањем Сунца и дрвета” (Kuper 1986: 126). „У Персији је [...] боравио у рајским баштама, а двор се окретао око ’пауновог престола’. У хиндуској традицији ова птица је космичка планина Кама” (O’Konel, Eri 2007: 181).

Паралела са сунцем, дрветом, небом, звездама, те космичком планином за нас је од посебног значаја, зато што је у „Златној јабуци и девет пауница” активирана слика осе света преко дрвета јабуке³, при чему се пауница везује за крошњу и небеску перспективу, царев син за стабло и земаљску раван, а змај (заточен у бурету смештеном у подруму) за корен и подземни свет, док је у „Замку од љуске” она повезана с планином. С тим у вези важно је напоменути да се универзум „углавном схвата тако као да има три спрата – Небо, Земља, Доњи свет, међусобно повезана средишњом осом” (Elijade 1985: 200).⁴ Мирча Елијаде истиче да постоји „космолошка схема Дрво–Птица [...] или Дрво са Птицом на врху и Змијом у корену” (1985: 209). У том контексту, завршетак бајке могао би се тумачити као победа овоземаљског над оностраним, хтонским светом. Царевић одговара фигури шамана, односно каквог божанства, којем је омогућено да се креће на различитим равнима космоса.

За наше истраживање је важно да шаман, изгледа, има непосреднијег знања о свим тим небесима и, према томе, о свим боговима и полубоговима који на њима пребивају. Наиме, он може да наизменично прелази из једног у друго небеско подручје зато што му у томе помажу сами његови житељи [...] он разговара са другим небеским фигурама и тражи њихову подршку и заштиту. Слично знање шаман показује и када је реч о подручјима подземног света. (Elijade 1985: 203)

С обзиром на то да Мирча Елијаде сматра како је троделна подела космоса универзална, те да се не односи искључиво на шаманско искуство, јунак бајке може бити репрезент људи уопште, јер ова прозна врста усмене књижевности приповеда о митском времену, периоду када је комуникација с оностраним сферама била непосредна (в. 1985: 204). На плану небеске перспективе треба нагласити да архајски човек небо поима кроз нивое, он бесконачност разлаже на делове да би га појмио, то јест обухватио. Тих степенa „углавном има 9” (Elijade 1985: 201), што одговара броју пауница из српске варијанте.

Имајући у виду да шаманска иницијација подразумева успење, пењање уз дрво или планину и слично (в. Elijade 1985: 112–124), није неоснована

³ „Јабука изражава идеју дрвета света, јавља се као посредник између два света, као везивна карика у реинкарнацији душе и њеног придруживања свету предака” (Толстој, Раденковић 2001: 234).

⁴ Представљена подела функционише и на нивоу бајке. Снежана Самарџија, разматрајући просторну димензију у оквирима ове врсте усмене књижевности, напомиње следеће: „Троделна структура уређеног света (небо – површина земље/воде – подземље/подводни предели), иначе истакнута у представама о вертикалној оси или дрвету као космичком средишту, пресликава се и на микројединице” (2011: 135), што се у контексту наше грађе уочава на примеру поделе горе на три врха у „Замку од љуске”, о чему ће надале бити више речи.

наша претпоставка да бајке о женидби јунака девојком-пауном имају митску основу, на чију је реконструкцију наша анализа, између осталог, и усмерена. За шамана се везује лет нагоре (ка небу), односно спуштање надолу (у подземље). На плану бајке овакву могућност има главни јунак што пролази кроз иницијацију.

Паун се још поистовећује с лепотом, трансформацијом, целином, бесмртношћу, те женском сексуалношћу. Спој са женским принципом потврђује и чињеница да је пауново перо „амблем императорке и принцеа” (Kureg 1986: 126). Ово је значење наглашеније активирано у „Замку од љуске”, где паунице представљају виле, бића повишене моћи из другог царства. Принчева женидба у том би се контексту условно могла тумачити као победа патријархата над матријархатом. Идеју о томе да је бајка о женидби јунака девојком-пауном у уској вези с осом света, поткрепљује и словачка варијанта. Иако у њој нема јабуке (паунице се купају у рибњаку, не бораве на дрвету) *axis mundi* формиран је кроз слику планине уз коју јунак треба да се успне како би вратио девојку што поседује и птичја и вилинска обележја. Гора такође има троделну структуру – гвоздени, бакарни, на самом крају и стаклени врх. Мирча Елијаде издваја космичку планину као центар универзума, сматрајући следеће: „Симболизам Дрвета света комплементаран је симболизму Средишње планине. Понекад се они међусобно препокривају; углавном се допуњују. Али и један и други су разрађеније митске формуле Космичке осе” (1985: 207).

Словачка варијанта уводи вилу-пауницу која се слободно креће, како у небеској, тако и у подземној равни. Њен боравак у води упућује на хтонски простор. Сама бајка прецизира да је краљевићу забрањен приступ месту где се купају паунице, при чему је оно одељено од њему познатог амбијента. Међутим, он забрану крши и тиме улази у зону оностраног, која је и физички одвојена застртим прозором.

И откри прозорчић. Кроз прозорчић виде рибњак у ком се купају виле, свака беше лепша од оне друге, а најмлађа међу њима беше најлепша. Није стигао ваљано ни да их погледа, а оне га већ приметише. Истог часа претворише се у паунице и одлетеше.⁵ (Dobšinský 1880: 247)

Потрага за виллом подразумева иницијацију јунака, његово овладавање вештином уласка у други свет.

У симболизму Дрвета света садржане су многе религиозне идеје. С једне стране, оно представља Универзум у сталној обнови [...] с друге стране, Дрво симболизује Небо или планетарна небеса. [...] Али важно је већ сада подсетити да у многим архајским предањима Космичко дрво изражава саму сакралност света, њену плодност и вечност, и у вези је са идејама о стварању, о родности и иницијацији, у крајњој линији са идејом о апсолутној стварности и бесмртности. [...] Космичко дрво нам се увек указује као сам извор живота и господар судбина. (Eliade 1985: 208–209)

⁵ У оригиналном тексту на словачком овај цитат гласи: „А odostrel oblôček. Tu sa na rybníku kúpali tri pávy – jedna krajšia od druhej a tá najmladšia najkrajšia. Nestačil sa na ne ani podívať, už ho zbadali a v okamžení preč uleteli.”

Осим просторног, значајан је и темпорални план којим је одређена појава девојке-пауна. Немања Радуловић ово амбивалентно биће помиње везујући га за поноћ – гранично време (в. 2009: 25), када девет пауница у српској варијанти бајке беру плодове златне јабуке, док у словачкој верзији није експлициран тренутак њиховог долетања, мада је јасно да је реч о дану, периоду када су људи активни. Како је већ поменуто, у „Замку од љуске” ове су птице преваходно везане за хтонски простор. Глуво доба ноћи „се поклапа са бајковним приказима о трансформацијама” (Радуловић 2009: 26), што потврђује и наша грађа, с обзиром на чињеницу да је природа паунице тројака – она је „девојка-птица, а истовремено живи као невеста у ’другом царству’ које је ознака за припадност митском свету” (Радуловић 2009: 169), те је јасно да заузима све три сфере живог света (в. Радуловић 2009: 167–170).

Осим девојке-пауна у „Златној јабуци и девет пауница” појављује се и змај који у општим митским представама фигурира „као строг чувар или као симбол зла и небеских тежњи” (Gerbran, Ševalije 2009: 1098). Његово је значење амбивалентно, „обухвата различите аспекте, јер је истовремено водена, копнена – штавише подземна – и небеска животиња” (Gerbran, Ševalije 2009: 1098). Доводи се у везу с кишом, самим тим и плодношћу, а „заробљени змај је симбол скривених и савладаних снага” (Gerbran, Ševalije 2009: 1100). Познају га сви словенски народи као „митолошко биће необичне снаге са змијским и људским обележјима, које може да лети и да се преображава у разне облике” (Толстој, Раденковић 2001: 206).

Осим тога, „најчешће спомињано обележје з. јесте похотљивост и с тим повезано отимање девојака или њихово приморавање да му постану љубавнице. У бајкама, ова функција се остварује отимањем Цареве кћери” (Толстој, Раденковић 2001: 209). Владимир Јаковљевич Проп такође истиче да је једна од основних функција змаја да отима жене (в. 2013: 271), при чему га везује за саму смрт, сматрајући да ово биће „одражава каснији облик представе о смрти, заправо, смрт као отмицу” (2013: 311). У српској традиционалној култури поменуто је биће повезано с човеком на следећи начин:

Најзад, змај може имати и људски изглед. У источној Србији веровало се за поједине људе да су змајеви. [...] За многе личности из наше народне епике каже се да су змајеви или да су рођени из односа змаја са вилом, односно обичном женом. (Кулишић, Пантелић, Петровић: 1970: 153)

У „Златној јабуци и девет пауница” сједињење змаја и девојке-пауна представља спој неба и подземља⁶. Оба јунака карактерише способност преображавања, летења, повезује их заједничка бесмртност, те веза с кишом и плодношћу. Мада је змај овде осликан наглашено негативно – као противник којег треба савладати – двозначност је и те како активирана, на пример, змај не убија царевог сина, већ му најпре прашта зато што га је ослободио из бурета.

⁶ Одсуство змаја у „Замку од љуске” може се објаснити тиме што тамо вила-паун једнако представља небо и подземље, те је његово увођење непотребно.

Већ је наговештено да се на просторном плану посебно издвајају дрво златне јабуке и гора с три врха као слике космичке осе. Павле Софрић посебно наглашава фаличка својства јабуке, истичући је као дрво сазнања, односно спасења у контексту хришћанства (в. 1912: 108–110). Такође помиње да „се у нашим митовима најчешће примењује јабука у симболисању небесних тела и појава” (1912: 111), а надаље тумачи управо бајку „Златна јабука и девет пауница”, где три царева сина објашњава као „јутарње, подневно и вечерње сунце”, а јабуку од злата као „звездано небо с месецом” (1912: 111). У наведену космичку концепцију, према својој симболици, лако се уклапа и паун као репрезент небеског света, при чему Павле Софрић сматра да девет пауница јесу „девет пуних месеца пролећа, лета и јесени” (1912: 112) и доводи их у везу с лунарном активношћу.

Јабука се у српској традицији поима још као веридбени дар, али и универзалан поклон, поред тога представља вредност коју неко поседује (в. Чајкановић 1994: 92–93). У вези с обредима прелаза користи се у свим ритуалима – од рођења детета, преко свадбе, све до сахрањивања. Код јабуке „дрво и плод су симбол плодности, здравља, љубави, лепоте; знак брачне везе, здравог потомства; придаје им се светост, имају заштитна и лековита својства, везани су за подземно царство, за бесмртност” (Толстој, Раденковић 2001: 233).

Ознака која одређује јабуку додатно појачава позитивна значења овог дрвета. Наиме, злато се сматра савршеним металом, симболише светлост, сунце, спознају, бесмртност, плодност (в. Gerbran, Ševalije 2009: 1095–1097). У словенској митологији има соларну симболику и везује се „за представе о ’горњем’ свету” (Толстој, Раденковић 2001: 204). Осим тога, њиме се означавају младенци и приписује му се значајна улога током свадбе. Уз новорођенче има апотропејску функцију, што сведочи о његовој вези с обредима прелаза и култом плодности. Злато је такође обележје загробног света (Толстој, Раденковић 2001: 205), а занимљиво је и то што понекад функционише као „основни атрибут и епитет, а понекад и метафора Змаја” (Толстој, Раденковић 2001: 205).

Злато се најчешће асоцира са светлошћу, тачније оно је одраз сунца, његов други, подземни лик. [...] Због свог порекла и постојаности, те због жућкасте боје, која се могла асоцирати с бојом коже покојника, злато је постало синоним хтонског света, који је, за разлику од овоземаљског, сматран вечним. (Раденковић 1996: 256)

Осим дрвета златне јабуке што расте у царевом двору из бајке „Златна јабука и девет пауница”, функцију осе света у „Замку од љуске” представља планина. С тим у вези треба истаћи да гора у српској и другим словенским усменим књижевностима представља амбивалентан, чак хтонски простор. То превасходно потврђују епске песме, али се и бајке потпуно уклапају у назначену концепцију.

Како ће се убрзо видети, у нашој народној епизи нарочито је истакнута ова хтонична страна планине. О томе говори већ и површан преглед тематских

кругова у којима се мотив планине јавља. То су, у највећој мери, различите смрти у гори (од урока и клетве; убиства, самоубиства) и специфичан начин сахрањивања (појединачни и заједнички, момачки и девојачки гробови, опрема мртваца, уређење гроба), затим сукоби са демонским бићима (најчешће вилама и змајевима), крвави сукоби међу људима (издајства, сагрешења, преваре) и слично. (Детелић 1992: 58–59)

Сукоб с амбивалентним бићима – вилама-пауницама – на врху планине остварен је у бајци „Замак од љуске”. Како је већ речено, пењање на горске врхове подразумева иницијацију јунака, простор који он савлада представља границу, прелазак из своје (познате) у туђу (непознату) зону оностраног – друго царство. Шума је, иначе, физичка препрека у обредима прелаза (често се, како је већ указано, у народној књижевности помиње уз рођење, свадбу и смрт као место потенцијалне опасности, јер је реч о дивљем простору), а представља међу коју треба савладати на путу у други свет. У „Замку од љуске” горски амбијент јавља се као тешко проходна зона.

Јунак из „Златне јабуке и девет пауница” такође наилази на планину, где затиче помоћника код којег ноћи, а он га ујутру даље упућује ка граду. У шуми се потом налази и негативно настројени даривалац налик вештици, што након тешког и тростепеног испита царевићу даје чаробно средство – крилатог коња. Шума, планина, гора у обе бајке представљају међупростор у чијим оквирима јунак пролази кроз лиминалну фазу обреда прелаза, при чему се успешним решавањем задатака показује достојним да пређе у зону оностраног.

Веза обреда иницијације и шуме толико је чврста и постојана да је истинита и у обратном редоследу. Сваки јунаков долазак у шуму изазива питање о вези одређеног сижеа са циклусом феномена иницијације. [...] Шума у бајци уопште има функцију ретардирајуће препреке. Шума у коју доспева јунак је непроходна. Она је својеврсна мрежа која хвата дошљаке (Проп 2013: 61–62).

Према Владимиру Јаковљевичу Пропу:

Прелазак у друго царство је нека врста осовине бајке и уједно њено средиште. Довољно је мотивисати прелазак потрагом за вереницом. [...] Прелазак је истакнути, изразити, необично наглашени моменат просторног померања јунака. (2013: 251)

И српска и словачка варијанта бајке подразумевају да се у друго царство улази летом и то помоћу чаробног средства – крилатог коња, односно крилима која израстају на самом телу јунака – што је у складу с чињеницом да се трага за девојком-пауницом, а супротставља змају, то јест њеним сестрама.

„Ако погледамо ово ’невиђено царство, државу’ ближе, можемо приметити да оно има неку везу са сунцем. [...] То се царство налази на небу, као и Сунце” (Проп 2013: 356). Ова је веза наглашена у бајкама преко мотива златне јабуке, девојака-пауница (чија је свеза са соларним култом раније објашњена), затим успињањем јунака приликом путовања у друго царство – кретањем нагоре.

За „Замак од љуске” карактеристичан је број три. И Владимир Јаковљевич Проп помиње „бајк[у] о томе како јунак на свом путу долази у бакарно, сребрно и златно царство”⁷ (2013: 359). Даље даје детаљније објашњење.

Нама се чини да су та три царства настала као утростручено тридесето царство. У тежњи бајке да све утростручи томе се подвргава и дати мотив, а то је проузроковало постојање трију царстава. Будући да је тридесето царство златно, два су претходна сребрно и бакарно. [...] Овде би се дало поставити питање о представи трију царстава као небеског, земаљског и подземног. Али и ту везу не потврђује грађа: бакарно, сребрно и златно царство не налазе се једно испод другог, већ једно испред другог⁸, а обично се сва три налазе под земљом. Али како је, према канону бајке, тридесето царство последња етапа јунаковог пута, након којег следи повратак, а долазак у три наврата није могућ (томе би морали претходити повратак и нови полазак), онда су два царства постала својеврсне полазне етапе, а једно – златно – етапа доласка. (2013: 359–360)

Када је реч о смислу бројних задатака које јунак бајке треба да реши како би освојио девојку-пауницу, важно је поменути да ти испити представљају својеврсно искушавање на путу стасавања младића у одраслог мушкарца. То се да објаснити појмом обреда прелаза, иначе заступљеним у бајкама, које Арнолд ван Генеп дефинише на следећи начин:

Свака промена у положају појединца подразумева акције и реакције између профаног и сакралног, акције и реакције које се морају одвијати на прописан начин и под надзором како друштво у целини не би трпело никакве потресе или штете. Само живљење намеће ове сталне прелазе из једног посебног друштва у друго и из једног друштвеног положаја у други, тако да се живот појединца састоји из сукцесивних етапа чији се крајеви и почeci спајају у један низ: рођење, друштвено сазревање, брак, очинство, успон на друштвеној лествици, специјализација у послу, смрт. Свакој од ових етапа одговарају церемоније које имају заједнички циљ да појединца спроведу из једног одређеног стања у друго, исто тако одређено, стање. (2005: 7)

У кретању од прелиминалне ка постлиминалној фази, иницијант се налази у стању лиминалности, када су његове способности стављене на тест.

Тако ће се свако ко прелази из једне у другу [зону] на дуже или краће време наћи у једној посебној ситуацији кад лебди између два света. Такву ситуацију одредио сам појмом *прелазног стања*. (Ван Генеп 2005: 23)

⁷ У „Замку од љуске” јунак треба да превлада три врха: гвоздени, бакарни и стаклени.

⁸ Појединачан пример „Замак од љуске” ово оповргава, врхови горе налазе се један изнад другог, а јунак се на путу до девојке-паунице пење нагоре, док се материјали од којих су сачињени врхови, како је већ више пута поменуто, битно разликују.

Све се то одсликава на плану бајке која „није сачувала само трагове представе о смрти, већ и трагове некад широко распрострањеног обреда, тесно повезаног са тим представама, наиме обреда иницијације младежи која улази у полну зрелост” (Проп 2013: 57).

У „Златној јабуци и девет пауница” негативно настројен даривалац – баба с коњима – одговара фигури вештице која искушава јунака, даје му тешко решиве задатке и тиме га спроводи кроз иницијацију, у којој му помажу чаробна средства што је добио од рибице, лисице и курјака. „Захвалне животиње улазе у бајку као дариваоци и, стављајући се на располагање јунаку, или му дајући формулу за њихово позивање, даље делују као помоћници” (Проп 2013: 188). Између осталог, они представљају тотемске претке (в. Проп 2013: 189). Када је реч о коњу, он „није само преузео на себе атрибуте (крила), већ и функције птице” (Проп 2013: 209), при чему се крилати коњ може сматрати загробним представником ове животиње (в. Проп 2013: 210–213). Анимални свет јесте нешто чиме јунак треба да овлада како би успешно прешао из старог у ново стање.

Чаробни предмети нису само морфолошки сродни чаробним помоћницима. Они имају исто порекло као помоћници. Многи чаробни предмети су делови животињског тела: кожа, крзно, длаке, зуби итд. Познато нам је да су при иницијацији младићи добијали моћ над животињама, те да је спољашњи израз тога било добијање дела дате животиње. (Проп 2013: 237)

Након што превлада опасан простор и дође на жељену дестинацију, јунак у „Замку од љуске” приликом самог уласка у царство пауница треба да се покаже као биће које припада њиховом свету у тренутку када је упозорен да не сме да једе, пије, нити заспи на вилинском двору. Владимир Јаковљевич Проп напомиње да је искушавање сном, односно забрана сна, један од типичних вештичјих задатака, при чему спавање води директно у смрт, јер то јунака „издаје као живог човека” (2013: 93), а он се креће у *другом* свету, чији ритам не сме нарушити. Тиме се потврђује да сви испити имају смисао да краљевића одрже у сфери оностраног, где обитавају амбивалентна, демонска бића (виле). Царевић из „Златне јабуке и девет пауница”, пошто сретне бројне помоћнике и дариваоце, те прође њихове испите, овладава кретањем кроз ваздух и побеђује змаја током потере тако што змајев коњ, на наговор свога брата који носи јунака и девојку-пауницу, „махне главом и снагом, а ногама у вретен те змаја о камен; змај сав прсне на комаде” (Караџић 1853: 4). Обе се бајке завршавају тако што јунак (заједно са својом женом) постаје владар царства девојке-паунице, што се може тумачити као победа овоземаљских снага над оностраним силама.

3. Морфолошка анализа

Владимир Јаковљевич Проп сматра да „све [народне] бајке имају структуру истога типа” (Проп 1982: 31), односно да ликови у њима увек чине истоветне ствари, при чему издваја функције ликова као сталне елементе, распоређене увек једнаким редоследом, а чији је број ограничен на 31. У том контексту тумачене бајке „Златна јабука и девет пауница” и „Замак од љуске” поседују заједничку сложену морфологију, при чему се уочавају незнатне разлике.

Обе почињу почетном ситуацијом (i), настављају се удаљавањем из куће, при чему се удаљава неко од млађих чланова породице, односно сам јунак – царевих, краљевих (e^3), с тим да у „Златној јабуци и девет пауница” долази до утростручавања ове функције, даље се јунаку издаје наређење, односно изриче забрана (k^2/k^1), затим се наређење извршава, то јест забрана крши (q^2/q^1), следи почетак заплета с функцијом недостатка (x), на коју се у „Златној јабуци и девет пауница” надовезује саопштавање недостатка и пуштање јунака да напусти кућу (Y^3)⁹, потом у обе бајке настаје почетак супротстављања од стране тражиоца (W), затим и његов одлазак, јунаково напуштање куће (\uparrow), чиме се заплет завршава, потом долази до сусрета с дариваоцем који проверава јунака или га поздравља и испитује (D^1/D^2), те јунак не издржава проверу, односно не одговара на поздрав (H^1/H^2), при чему у „Замку од љуске” долази до утростручавања функција у вези с дариваоцем и јунаковом реакцијом на њега (D^2 и H^2), затим следи сурова освета дариваоца, односно показивање чаробног средства (Z_{neg}^1/Z^2), у „Златној јабуци и девет пауница” следи јунаково путовање копном (R^2)¹⁰, потом отклањање недостатка у обе бајке, објекат тражења краде се уз примену силе или лукавства (E^1), у „Замку од љуске” имамо повратак јунака (\downarrow)¹¹, затим у обе бајке долази до женидбе јунака (N^*).

Затим почиње нови ток бајке који такође креће удаљавањем из куће, при чему се удаљава неко од млађих чланова породице, односно сам јунак – царевих, краљевих (e^3), потом у „Златној јабуци и девет пауница” имамо две функције које у „Замку од љуске” изостају – подвалу у виду противникових преварних наговора (j^1) и јунака који реагује на противникову понуду (q^1), при чему је заступљено њихово утростручавање – обе бајке настављају се доношењем штете, односно противник неког отима или краде чаробно средство (X^1/X^2), следи недостатак (x), те почетак супротстављања (W), одлазак, јунаково напуштање куће (\uparrow), потом долази до новог сусрета с дариваоцем, заробљеник моли да га ослободи или даривалац поздравља и испитује јунака (D^4/D^2), што резултира јунаковим ослобађањем заробљеника или његовим одговором на поздрав (H^4/H^2) и стицањем, задобијањем чаробног средства које се даје непосредно (Z^1), при чему у „Златној јабуци и девет пауница” долази до утростручавања последње три функције у вези

⁹ Ове функције нема у „Замку од љуске”.

¹⁰ Ова функција недостаје у „Замку од љуске”.

¹¹ Ове функције нема у „Златној јабуци и девет пауница”.

с дариваоцем, следи јунаково путовање из једног царства у друго, које се одвија копном, односно копном, па летењем кроз ваздух, па опет копном ($R^2/R^2 + R^1 + R^2$), следи шест функција заступљених једино у „Златној јабуци и девет пауница” – објекат тражења краде се уз примену силе или лукавства (E^1), следи повратак јунака који има карактер бекства (\downarrow), затим прогањање јунака, при чему прогонилац лети кроз ваздух (P^1).

Потом се у новом току понавља наношење штете у виду отмице невесте (X^1), што резултира недостатком невесте (x^1), те почетком супротстављања (W)¹² – обе бајке настављају се даривачевом провером јунака, односно његовим поздрављањем и испитивањем јунака (D^1/D^2), те јунаковим издржавањем провере, то јест његовим одговарањем на поздрав (H^1/H^2), затим стицањем чаробног средства које се даје непосредно (Z^1), потом „Златна јабука и девет пауница” активира јунака који лети кроз ваздух (R^1)¹³. Обе бајке се настављају отклањањем недостатка у виду крађе објекта тражења уз примену лукавства или скидањем чини са зачараног (E^1/E^8), „Златна јабука и девет пауница” наставља се јунаковим повратком с карактером бекства (\downarrow), прогоном, односно потером, при чему прогонилац лети за јунаком (P^1), спасавањем јунака од потере одласком ваздушним путем (S^1), кажњавањем непријатеља који гине током потере (P_u)¹⁴, затим се обе бајке завршавају обновљеним браком (n^2).

Када је реч о делокрузима јунака, могуће је издвојити следеће: у „Златној јабуци и девет пауница” фигурирају (према редоследу појављивања): 1) пошилалац – цар; 2) лажни јунаци – најстарији и средњи царев син; 3) јунак – најмлађи царев син (царевић); 4) противници/штеточине – девет златних пауница, баба (која сече плетеницу девојци-пауну), слуга (као споредне штеточине) и змај (као главни противник), 5) тражено лице – девојка-пауница; 6) помоћници – пустиник, стража и слушкиње; 7) дариваоци – рибица, лисица, курјак и баба с коњима (од којих јунак стиче чаробна средства). Бајка „Замак од љуске” има нешто мањи број ликова и делокруга (изостају лажни јунаци), а издвајају се: 1) јунак – млади краљ (краљевић); 2) пошилалац – стари млинар; 3) противници/штеточине – две виле (старије сестре девојке-паунице); 4) тражено лице – девојка-пауница (најмлађа међу вилама сестрама); 5) дариваоци – стара вештица и стари човек; 6) помоћници – слуга и људи на путу.

На основу понуђене анализе, може се извести закључак да српска и словачка варијанта бајке о царевићу, краљевићу који се жени девојком-пауном поседују заједничку морфологију. Обе су сложене структуре, сачињене од три тока радње. Варијабилни елементи односе се на заступљеност различитих подтипова одређене функције (што су обележене истим словом, уз одговарајућу бројчану ознаку), затим на утростручавање појединих функција, које у једној од две верзије изостаје, најзад и појединих функција карактеристичних само за „Златну јабуку и девет пауница”, или једино „Замак од љуске”. У „Златној јабуци и девет пауница” учили смо

¹² Наведених шест функција недостају у „Замку од љуске”.

¹³ Ова функција недостаје у „Замку од љуске”.

¹⁴ Наведене четири функције изостају у „Замку од љуске”.

двадесет различитих функција, од којих се неке понављају више пута, док их у „Замку од љуске” има нешто мање – свега шеснаест.

Графички приказ морфологије ове две бајке, где је горњи део резервисан за „Златну јабуку и девет пауница”, док се доњи односи на „Замак од љуске”, изгледа овако¹⁵:

1) први ток:

i	e ³	k ²	q ²	x	Y ³	W	↑	D ¹	H ¹	Z _{neg}	R ^R	E ¹	∅	N*
		k ¹	q ¹		∅			D ²	H ²	Z ²	∅		↓	

2) други ток:

e ³	j ¹	q ¹	X ¹	x	W	↑	D ⁴	H ⁴	Z ¹	R ²	∅	∅	E ¹	↓	P ¹
	∅	∅	X ²				D ²	H ²	Z ¹	R ²	R ¹	R ²	∅	∅	∅

3) трећи ток:

X ¹	x ¹	W	D ¹	H ¹	Z ¹	R ¹	E ¹	↓	P ¹	S ¹	P ⁴	n ²
∅	∅	∅	D ²	H ²		∅	E ⁸	∅	∅	∅	∅	

4. Закључна разматрања

Осим заједничке морфологије, „Златну јабуку и девет пауница” и „Замак од љуске” карактерише и низ подударности на тематско-мотивском плану. Обе бајке припадају типу с основном темом – женидба јунака девојком-птицом. Чињеница да је на оба места реч о пауници, животињи чврсто везаној за соларни култ, указује на то да се на просторном плану могу издвојити земаљска, односно небеска и подземна равана, међу којима се главни јунак креће док пролази кроз иницијацију, што подразумева више провера ради стицања могућности летења с циљем преласка у вишу сферу, одакле се избавља вољена девојка – амбивалентно биће. Тростепеност космоса у контексту осе света у „Златној јабуци и девет пауница” изражена је кроз дрво златне јабуке, док се у „Замку од љуске” са истом симболиком појављује гора са три врха. Кроз способност да победи змаја и виле, царевих, краљевих доказује да је достојан да влада и спреман да се ожени створењем из другог света, а да при томе освоји власт у горњем, туђем и нељудском царству.

¹⁵ Ознаке за функције код којих долази до утростручавања у схеми су исписане дебљим, масним словима. За потребе компаративне анализе знак ∅ увели смо да означимо изостанак функције.

Цитирана литература

- Ван Генеп, Арнолд. *Обреди прелаза*. Београд: Српска књижевна задруга, 2005.
- Влаховић, Петар, Предраг Ацић. „Паун у народној религији, умотворинама и уметности”. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 16 (1953): 228–239.
- Гура, Александар Викторович. *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: Бримо – Логос – Александрија, 2005.
- Детелић, Мирјана. *Митски простор и епика*. Београд: Српска академија наука и уметности. Ауторска издавачка задруга „Досије”, 1992.
- Косановић, Богдан. „О Проповом поимању чаробне бајке.” У: Проп, Владимир Јаковљевич. *Историјски корени чаробне бајке*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013: 457–464.
- Кулишић, Шпиро, Петар Петровић и Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Од бајке до изреке (обликовање и облици српске усмене прозе)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006.
- Проп, Владимир Јаковљевич. *Историјски корени чаробне бајке*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Раденковић, Љубинко. *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш – Београд: Просвета – Балканолошки институт САНУ, 1996.
- Радуловић, Немања. *Слика света у српским народним бајкама*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009.
- Самарџија, Снежана. *Облици усмене прозе*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Софрић, Павле. *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*. Београд: Штампарија „Свети Сава”, 1912.
- Толстој, Светлана и Љубинко Раденковић. *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Београд: Zepher book world, 2001.
- Чајкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Српска књижевна задруга – Београдски издавачко-графички завод – Просвета – Партедон М. А. М., 1994.
- Aarne, Antti and Stith Thompson. *The Types of the Folktale (second revision)*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, Academia scientiarum fennica, 1961.
- Bolte, Johannes, Georg Polívka. *Anmerkungen zu den Kinder – und Hausmärchen der Brüder Grimm. Erster Band (NR 1–60)*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Theodor Weicher, 1913.
- Elijade, Mirča. *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Novi Sad: Matica srpska, 1985.
- Gerbran, Alen, Žan Ševalije. *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stylos art – Kiša, 2009.
- Kuper, Džin Kempbel. *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Београд: Prosveta – Nolit, 1986.
- O'Konel, Mark, Rejdž Eri. *Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola*. Zemun, Београд: JRJ, 2007.
- Prop, Vladimir Jakovljević. *Morfologija bajke*. Београд: Prosveta, 1982.

Извори

- Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне приповијетке*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1853.
- Dobšinský, Pavol. *Prostonárodné slovenské povesti. Sošit 1*. Turčiansky Svätý Martin, 1880.

A COMPARATIVE VIEW ON SERBIAN AND SLOVAK VERSIONS OF THE
FAIRY TALE ABOUT A PRINCE WHO MARRIES A GIRL-PEACOCK

Summary

This paper is written with an unpretentious intention to illustrate the idea about a mutual connection between different Slavic oral literatures and traditions, through the comparative analysis of Serbian and Slovak versions of the fairy tale about a prince who marries a girl-peacock. It is noticed that *The Golden Apple and the Nine Female Peacocks*, from Vuk Stefanović Karadžić's collection *Serbian Folk Tales*, published in 1853, and *The Shell Castle* from the first volume of *Simple Folk Slovak Stories*, collected by Pavol Dobšinský and printed in 1880, have similar motifs and the same morphology. The aim of this research is to present the mutual composition of these two fairy tales, as well as to show their variable elements, according to the functions and scopes of the characters, having in mind the structuralist method of Vladimir Yakovlevich Propp. In addition to all the aforementioned, special attention is given to the initiation of the characters, as well as to the meaning of many tests that the prince has to resolve in order to accomplish his goal—to marry his beloved girl.

Keywords: *The Golden Apple and the Nine Female Peacocks*, *The Shell Castle*, tale morphology, Vladimir Yakovlevich Propp, initiation.